

Argynnis niobe

Hedpärlemorfjäril

Fjärilar, Dagfjärilar

NE

NA

LC

DD

NT

VU

EN

CR

RE

Nära hotad (NT)
B2b(i,ii,iii,iv,v)c(iv); C1

Klass: Insecta (egentliga insekter), **Ordning:** Lepidoptera (fjärilar), **Familj:** Nymphalidae (praktfjärilar), **Släkte:** *Argynnis*, **Art:** *Argynnis niobe* - hedpärlemorfjäril (Linnaeus, 1758) **Synonymer:** *Argynnis eris* (Meigen, 1828), *bastardpärlemorfjäril*, *Fabriciana niobe* (Linnaeus, 1758), *Papilio niobe* Linnaeus, 1758, *torrängspärlemorfjäril*, *Argynnis niobe f. eris* (Meigen, 1828)

Kännetecken

Hedpärlemorfjäril är genomsnittligt mindre än skogspärlemorfjäril, *Argynnis adippe* som den närmast kan förväxlas med. Vidare uppträder den i Sverige vanligare i en form utan glänsande silverfläckar på bakvingarna undersidor än den senare arten som nästan alltid har silverfläckar. Framvingarnas ovansidor är på typiskt pärlemorfjärilsvi skarpt gulröda, hos honan vanligare i en brungul nyans. De svarta teckningarna är mindre skarpt avgränsade än hos *adippe*, speciellt hos honan. För en säker artbestämning finns några detaljer på vingarnas undersidor, bl.a. att de silverfläckar som mitt på vingen är ordnade i ett band har ett avbrott som endast fylls ut av en liten silverfläck hos *adippe* men en något större sådan hos *niobe*. Då silverfläckar saknas är dessa istället gula men med tydliga konturer. Vingspann 41–57 mm.

Utbredning och status

Hedpärlemorfjäril har minskat kraftigt, fortlöpande under en lång följd av år. Dess huvudsakliga livsmiljö torrängar är en naturtyp som minskat kraftigt i areal. Inventeringar under tidigt 2000-tal och fyndrapporteringen till Artportalen har visat att i stora delar av landet är situationen för arten allvarlig. Under slutet av 1800-talet var arten allmän i södra och mellersta Sverige och sällsynt i Norrland. Samma bedömning av status ges om systerarten skogspärlemorfjäril, för vilken den stämmer ganska väl än idag. I Svenska Fjärilar (1935–41) bedömdes hedpärlemorfjäril vara mindre allmän. Den största kända utbredningen omfattar: Skåne, Blekinge, Halland, Småland, Öland, Gotland, Östergötland, Västergötland, Bohuslän, Dalsland, Södermanland, Uppland, Västmanland, Värmland, Dalarna, Gästrikland, Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Norrbotten och Lule lappmark. Den omtalas oftare i lokala faunaförteckningar mellan 1880–1900 än under hela 1900-talet. Utbredningen från och med Dalarna och norrut representeras endast av en fyndplats per landskap, undantaget Hälsingland som har tre fyndplatser. Med undantag av fynden i Medelpad, Tynderö och Gästrikland, Sikvik, från cirka 1940-talet är sannolikt samtliga nordliga fynd från 1800-talet. Efter 1980 har arten endast påträffats i Västmanland på Ängsö (1990 och 2007), i Södermanlands inland vid Floda, samt i skärgården från Oxelösund till Munkö i södra Uppland, vidare i Östergötlands inland vid Bjärka-Säby, samt i kustnära områden från Vikbolandet till Småland, Västervik och Loftahammar, i Skåne främst vid Veberöd och Revinge i inlandet och längs Österlenskusten men också i Kullabygden 2003, i Halland vid Veinge och Haverdal, i Bohuslän på Sydkoster, i Västergötland på Fågelö i Vänern, samt på Öland. Under senare år har den försvunnit från Öland och minskat starkt i Skåne. Eftersök på Fågelö har varit resultatlösa. Ännu obekräftade rapporter i Västra Götaland kommer från Uddevalla, Bräcke och Jonstorp 2006. De starkaste populationerna finns idag på skärgårdsöar från Västervik till södra Uppland samt på Vikbolandet. Hedpärlemorfjäril är normalt lokaltrogen på begränsade ytor, men bör inte vara förbisedd. Utbredningen i södra Sverige omfattade tidigare hela inlandet och arten har eftersökts i Jönköpings län. Overifierade uppgifter finns nu från ett sjösystem söder om Eksjö. Det enda fyndet från Gotland är sannolikt en tillfällig migrant. I Göteborgstrakten har endast enstaka individer påträffats på skärgårdsöar som under en längre tid varit välundersökta, vilket tyder på en viss migrationsbenägenhet. Ett fotodokumenterat fynd 2008 på ön Fjäderägg, norr om Holmön i Västerbotten är sannolikt också en tillfälligt överflugnen individ från Finland. Det kan inte uteslutas att de varma åren under 2000-talet bidragit till en spridning norrut i yttre skärgården i Bottenhavet, främst på den finska sidan. I Finland fanns arten tidigare jämnt utbredd till 62°N i höjd med Tammerforstrakten och med ett fåtal nordligare fynd, främst längs västkusten till Vasa. Från 1990-talet har den endast påträffats på ett fåtal inlandslokaler, men förekommer ännu mer utbredd i Ålands och Åbo skärgårdar. I Danmark och Nederländerna har arten sina främsta förekomster på stabiliserad flygsand strax innanför Nordsjökustens rörliga sanddyner. Den är i Danmark utbredd från Fanö till Skagen och Läsö, samt i ett område i centrala Jylland och på Djursland. I övriga delar av landet finns endast ett fåtal mindre förekomstområden på Nordöstsälland, vid Århus och på Bornholms sydkust. Den äldre utbredningen i Norge sträcker sig långt in i det inre av södra Norges bergsområden, där den framförallt under 1800-talet påträffades i Gudbrandsdalen och andra områden som befinner sig i regnskugga. Under 1900-talet förefaller arten ha minskat eller försvunnit härifrån. Även i Hardangerfjorden och Sognefjordens inre dalgångar har den påträffats. Söder om dessa områden förekommer den sannolikt ännu i det inre av Aust-Agder och Telemark, samt runt Oslofjorden och härifrån ett stycke längs Sörlandskusten. Fynden från senare år är dock fåtaliga vilket tyder på en kraftig minskning av gynnsamma habitat precis som på svenska västkusten. Världsutbredningen sträcker sig från Nordafrika, Spanien och västra Frankrike genom Mellaneuropa, Ryssland och Sibirien till Mongoliet. Arten saknas i Storbritannien och norra Frankrike och är mycket lokal i hela Mellaneuropa. I Sydtykland förekommer den inte under 400 m ö.h. och når i Alperna strax över 2500 m ö.h. Arten är upptagen i Tysklands rödlista som Hotad, i Nederländernas rödlista som Akut hotad och i Belgiens rödlista som Försvunnen.

Ekologi

Hedpärlormorfjärilens utvecklingsstadier är närmast kända från Danmark. Övervintringen sker som fullbildad larv i ägget. Den nattaktiva larven lever där främst av ängsviol, *Viola canina*. Andra violarter som nämns som värdväxter är bl a sandviol, *Viola rupestris*, styvmorsviol, *Viola tricolor* och buskviol, *Viola hirta*. Styvmorsviol utnyttjas främst i Stockholms skärgård och äggen placeras där på lavar intill denna växt. Larvutvecklingen tar i Mellaneuropa cirka 47–60 dagar och larven är mycket hårdig. Förpuppningen sker nära markytan, hängande under sammanspunna växtdelar. Puppstadiet varar i Brandenburg och Alperna cirka fyra veckor och vid havet i Holland cirka två veckor. Flygperioden i Danmark och Sverige varierar inom perioden mitten av juni till mitten av augusti. Normala år påträffas den i Sverige främst under de tre sista veckorna av juli. Livsmiljön är torrare ängsmarker på sandfält, f.d. grustäcker och öppna, gärna sydvända, betesmarker i klippterräng på sandiga jordarter samt klippängar på berg med gångar av urkalksten eller andra basiska, lättvittrade bergarter. Arten bildar mer tydligt avgränsade individrika populationer inom begränsade ytor än de närbesläktade större pärlormorfjärilsarterna. Fjärilen är en flitig blombesökare. I Danmarks kustzon undviker äggläggande honor tydligt de mer öppna växande bestånden av *Viola tricolor* på sandfält till fördel för *Viola canina* i kanterna av ljungheden. Möjligen främst för att erbjuda larven en miljö där den lättare kan dölja sig under dagen.

Hot

Arten hotas av upphörande bete med igenväxning eller igenplantering av lågproduktiv torr ängsmark på sandig eller klippig mark. Den hotas också av ett alltför hårt och regelbundet bete, såsom detta rekommenderas av EU och Jordbruksverket för att uppnå kravet för generell miljöersättning. Utan tidvis utnyttjade ytor där nektarrika växter rikligt kan sätta blom överger fjärilarna miljön. Detta är idag ett hot mot arten på Revinge hed i Skåne. Gödsling av ängsmarker är negativt för värdväxterna. Detta innefattar också den onaturligt höga anrikningen av gödsel i beteshagar där djuren stödutfodras. Ett allvarligt hot är sannolikt också den tilltagande isoleringen av de kvarvarande mindre populationerna, genom att livsmiljöerna i mycket hög grad fragmenterats successivt sedan 1960-talet. Vid slumpmässiga utdöenden av lokala populationer minskar härigenom chansen till en senare återkolonisering. Att hoten mot arten inte alltid är lätta att förstå visar artens försvinnande från Öland.

Åtgärder

Artens nuvarande status bör regelbundet rapporteras. Ängsmarker med populationer av hedpärlormorfjäril bör bibehållas i oförändrat skick genom extensivt bete eller buskröjning. För områden med miljöersättning bör särskilda åtgärdsplaner upprättas för erhållande av särskilt artanpassad miljöersättning och enstaka betesbefriade år bör ingå i kontraktperioden av fem år. I den mån slumpmässiga mekaniska störningar av marktäckets upphör på våra militära övningsområden bör dessa områden fortsatt utsättas för naturvårdsinriktade störningar. Speciellt övningsfälten i Skåne och Halland har en synnerligen värdefull insektsfauna som i det närmaste försvunnit i omgivande odlingslandskap. Igenplantering av lågproducerande blomrika ängsmarker på sandig jordmån bör starkt begränsas. Detta gäller även sådana ängsfragment som redan tagits ur produktion och där huvuddelen av markområdet kanske burit en generation träd som avverkats. Vid planeringen för ett bevarande och restaurerande av torrängsmiljöer, bör områden i sydvända, varma lägen ges hög prioritet. Ett stort antal rödlistade fjärilsarter är beroende av sådana "hotspots" under vissa år på våra kyligare breddgrader. Grustäcker bör inte släntras, insås med gräs eller trädplanteras, medan borthuggning av trädföryngring efterhand kan bli nödvändig. I grustäcker överlever idag en intressant insektsfauna från en närmast helt försvunnen naturtyp, det öppna inlandsflygsandfältet.

Övrigt

Fabriciana skall efter senaste revision uppfattas som ett undersläkte och arten skall åter benämnas *Argynnis niobe* enligt Karsholt och Nielsen (1998). Svensk synonym: bastardpärlormorfjäril. All äldre litteratur är behäftad med ett fel beträffande vilken av formerna, med eller utan silverfläckar, som skall benämnas eris (Meigen 1828). En kontroll av Linnés egna individer i samlingen på Linnean Society visar att dessa tillhör formen som saknar silverfläckar.

Konventioner: Typisk art i 6210 Kalkgräsmarker (Boreal region (BOR) och Kontinental region (CON)), Typisk art i 6230 Stagg-gräsmarker (Boreal region (BOR) och Kontinental region (CON)), Typisk art i 6270 Silikatgräsmarker (Boreal region (BOR) och Kontinental region (CON))

Litteratur

- Bink, F.A. 1992. *Ecologische Atlas van de Dagvlinders van Noordwest-Europa*. Schuyt & Co Uitgevers en Importeurs bv, Haarlem.
- Ebert, G. 1993. *Die Schmetterlinge Baden-Württembergs*. Bd. 1. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- Eliasson, C.U., Ryrholm, N., Holmer, M., Jilg, K. & Gärdenfors, U. 2005. *Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Fjärilar: Dagfjärilar, Hesperidae-Nymphalidae*. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- Geiger, W. 1987. *Les papillon de jour et leurs biotopes; Espèces, dangers qui les menacent, protection*. Ligue Suisse pour la Protection de la Nature. Fotorotar AG, Egg.
- Henriksen, H.J. & Kreutzer, I. 1982. *The butterflies of Scandinavia in nature*. Skandinavisk bogforlag, Odense.
- Holmgren, E. 1886. Lepidopterologiska iakttagelser i Stockholms omgivningar. *Ent. Tidskr.* 7(1): 35–40.
- Holmgren, E. 1887. Lepidopterologiska iakttagelser i Stockholms omgivningar. *Ent. Tidskr.* 8(1): 21–26.
- Johansson, N. 2004. Hotade dagaktiva fjärilar i Jönköpings län. *Länstyrelsen i Jönköpings län medd.* 2004: 40.
- Karsholt, O. & Nielsen P. S. 1998. *Revideret katalog over de danske sommerfugle*. Entomologisk forening, Köpenhamn.
- Kuussaari, M., Nieminen, M., Väisänen, R. & Somerma, P. 1995. Pseudophilotes baton (Lepidoptera: Lycaenidae) and the exceptional insect fauna of Säkylänharju esker in SW Finland. *Baptria* 20(1): 1–22.
- Lagerberg, T. 1911. Anteckningar till Sveriges Macrolepidopterfauna. *Ent Tidskr.* 32(1–2): 13–42.
- Lampa, S. 1885. Förteckning öfver Skandinavians och Finlands Macrolepidoptera. *Ent. Tidskr.* 6(1–3): 1–137.
- Langer, T. W. 1958. *Nordens dagsommerfugle*. Munksgaards forlag, Köpenhamn.
- Lukhtanov, V. & Lukhtanov, A. 1994. *Die Tagfalter Nordwestasiens (Lepidoptera: Diurna)*. Herbiopoliana bd. 3. Verlag U. Eitschberger, Marktleuthen.
- Lühr, C.F. 1960. Fortegnelse over Makrolepidoptera fanget i Lom herred (On). *Norsk Ent. Tidskr.* 11(3–4): 112–116.
- Malm, O. 1993. Några roliga fynd av storfjärilar inom Västerås kommun. *Graphosoma* 8(2): 7–8.
- Norgaard, I. & Nielsen, P.S. 1988. Fund af storsommerfugle i Danmark 1961–86. Lepidopterologisk forening.
- Nordström, F., Wahlgren, E. & Tullgren, A. 1935–41. *Svenska fjärilar*. Nordisk familjeboks förlag, Stockholm.
- Nordström, F., Opheim, M. & Valle, K.J. 1955. *De fennoskandiska dagfjärilarnas utbredning*. C.W.K. Gleerups förlag, Lund.
- Palmqvist, G. 1996. Intressanta fynd av storfjärilar (Macrolep.) i Sverige 1995. *Ent. Tidskr.* 117(1–2): 35–48.
- Rapp, L. 1974. Dagfjärilar. *Nerikes Ent. sällskaps årsskrift* 6: 6–12.
- Ryrholm, N. 1995. Intressanta fynd av storfjärilar (Macrolepidoptera) i Sverige 1994. *Ent. Tidskr.* 116(1–2): 31–45.
- Sandahl, O.T. 1880. En entomologisk utflygt till Östra Stäket å Vermdön. *Ent. Tidskr.* 1(1): 42–50.
- Stoltze, M. 1996. *Danske dagsommerfugle*. Gyldendal, Köpenhamn.
- Wedelin, M. & Ohlsson, A. 2003. Entomologiska sällskapets dagfjärilsinventering 2001–2003. (PDF-fil).
- Wahlgren, E. 1930. *Fjärilar, Lepidoptera: 1 storfjärilar, macrolepidoptera: dagfjärilar, diurna*. Svensk Insektsfauna, Entomologiska föreningen, Stockholm.
- Östlund, R. 1954. Gästrikslands storfjärilfauna. *Ent. Tidskr.* 75(2–4): 208–220.

Författare

Claes U. Eliasson 1995. Rev. Claes U. Eliasson 1996, 2005, 2007 & 2012. © ArtDatabanken, SLU 2012.